

Отримано: 6 жовтня 2021 р.

Прорецензовано: 29 жовтня 2021 р.

Прийнято до друку: 1 грудня 2021 р.

e-mail: olga_judina@ukr.net

DOI: 10.25264/2519-2558-2021-12(80)-173-176

Юдіна О. В., Вязова Р. В., Компанієць Л. Г. Іншомовна підготовка здобувачів вищої освіти до професійно орієнтованої міжкультурної комунікації. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: серія «Філологія»*. Острого : Вид-во НаУОА, 2021. Вип. 12(80). С. 173–176.

УДК: 811.11:371.134:316.77

Юдіна Ольга Володимирівна,
кандидат педагогічних наук, доцент,
Запорізький національний університет
Вязова Рита Василівна,
кандидат філософських наук, доцент,
Запорізький національний університет
Компанієць Людмила Георгіївна,
кандидат філософських наук,
Запорізький національний університет

ІНШОМОВНА ПІДГОТОВКА ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ ДО ПРОФЕСІЙНО ОРІЄНТОВАНОЇ МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМУНІКАЦІЇ

У статті розглядається проблема іншомовної підготовки студентів непрофільних спеціальностей до професійно орієнтованої міжкультурної комунікації з урахуванням особливостей перебігу процесу комунікативної міжкультурної взаємодії; аналізуються психологічні чинники, які впливають на ефективність іншомовної міжкультурної комунікації; описується специфіка процесу іншомовної міжкультурної комунікації та особливості формування нової культурної свідомості, або вторинної мовної особистості; визначаються соціально-психологічні передумови іншомовної підготовки студентів до професійно орієнтованої міжкультурної комунікації; акцентується увага, що процес професійної іншомовної підготовки має бути спрямований на розвиток і самовдосконалення особистості, на розкриття її резервних можливостей і творчого потенціалу, на формування соціально активної і самостійної особистості в контексті діалогу / полілогу культур.

Ключові слова: іншомовна підготовка, професійно орієнтована міжкультурна комунікація, соціально-психологічні передумови, іноземна мова професійного спрямування, вторинна мовна особистість.

Olga Yudina,
PhD in Pedagogical Sciences, Associate Professor,
Zaporizhzhia National University
Rita Vyazova,
PhD in Philosophical Sciences, Associate Professor,
Zaporizhzhia National University
Liudmyla Kompaniets,
PhD in Philosophical Sciences,
Zaporizhzhia National University

FOREIGN LANGUAGE TRAINING OF HIGHER EDUCATION APPLICANTS FOR PROFESSIONALLY ORIENTED INTERCULTURAL COMMUNICATION

The article deals with the problem of foreign language training of students of non-core specialties for professionally oriented intercultural communication taking into account the peculiarities of the process of communicative intercultural interaction. Psychological factors that affect the effectiveness of foreign language intercultural communication are analyzed. The specifics of the process of foreign language intercultural communication and the features of a new cultural consciousness, or secondary linguistic personality are described. The socio-psychological preconditions of foreign language training of students for professionally oriented intercultural communication are determined. These preconditions are the following: 1) the ability of the individual to perform various types of speech and thinking activities in terms of social interaction with representatives of other linguistic and ethno-societies and their culture; 2) the potential possibility to change the student's consciousness, the coexistence of two different aspects of object vision and phenomena of the world, which are represented by two different languages and cultures, which provides the ability to understand "pictures of the world" of another social community; 3) psychological readiness of the student for the dialogue of cultures, provided by the development of his/her personal qualities that affect the success of professionally oriented intercultural communication. The emphasis is placed on the fact that the process of professional foreign language training should be aimed at the development and self-improvement of the individual, the disclosure of its reserved capabilities and creative potential, the formation of socially active and independent personality in the context of dialogue / polylogue of cultures. One of the ways to solve these problems is to shift attention from the educational process to its results, focus the education content on the competence approach and find the effective mechanism for its implementation to achieve the goals and results of educational activities. The scientific significance of the research lies in the generalization of theoretical provisions on the specifics of the process of foreign language intercultural communication and the peculiarities of the development of a new cultural consciousness, or secondary linguistic personality.

Key words: foreign language training, professionally oriented intercultural communication, socio-psychological preconditions, foreign language for professional purposes, secondary linguistic personality.

Постановка проблеми. Зміни освітньої парадигми в світі, інтеграція України у загальноєвропейський простір вищої освіти, активне застосування європейських підходів та стандартів на різних територіях наукового й освітнього простору актуалізують проблему іншомовної підготовки здобувачів вищої освіти до міжкультурної комунікації. Сучасний студентоцентричний підхід до формування освітнього простору вирізняється тим, що саме працедавці, стейкхолдери вибудовують модель компетентності майбутніх випускників, а викладачі забезпечують виконання цього ринкового запиту. Необхідно оптимізувати всі види навчально-виховної діяльності здобувачів освіти, спрямувати їх на всебічний розвиток та удоскона-

лення особистості, забезпечити результативність та якість освітньої діяльності, реалізовувати всі завдання щодо підготовки кваліфікованого фахівця відповідного рівня та ступеню, конкурентноздатного на ринку праці, компетентного, який вільно володіє професією та орієнтується у суміжних галузях діяльності.

Актуальність дослідження. Виклики, перед якими постало сучасне суспільство, докорінна зміна підходів в українській вищій освіті обумовили нові вимоги до рівня професійної підготовки сучасних фахівців з менеджменту, економіки, туризму, маркетингу, які б володіли іноземними мовами в професійних цілях, необхідними компетентностями для входження у європейський економічний простір. Процес іноземної підготовки здобувачів освіти до міжкультурної комунікації спрямований на розвиток і самовдосконалення особистості, на розкриття її резервних можливостей і творчого потенціалу, на формування соціально активної і самостійної особистості в контексті діалогу / полілогу культур. Оскільки сама мова як форма існування розумової діяльності людини охоплює всі сфери індивідуального та суспільного її життя, є теоретичною і практичною передумовою діяльності як індивіда, так і суспільства, тому проблема ефективної іноземної міжкультурної комунікації є на сьогодні актуальною.

Зв'язок авторського доробку із важливими науковими та практичними завданнями. Узагальнення та осмислення світового досвіду, аналіз і рефлексія цілісного освітнього процесу, причин труднощів та їх подолання, прогнозування результатів навчання, корекція освітнього процесу, перехід від окремих педагогічних функцій до системних, від типових педагогічних технологій до інноваційних, творчих, особистісно-орієнтованих є запорукою ефективної іноземної підготовки здобувачів освіти до міжкультурної комунікації. Одним із шляхів вирішення зазначених завдань є перенесення уваги з процесу освіти на її результат, орієнтація змісту й організації навчання на компетентнісний підхід і пошук ефективних механізмів його впровадження задля досягнення цілей та результатів освітньої діяльності.

Аналіз останніх досліджень. Згідно із принципами особистісно-зорієнтованої та культуропровідної системи освіти суттєво змінились цілепокладання у вивченні іноземних мов. Мова розглядається сьогодні як невід'ємна частина культури, як найважливіший засіб міжкультурної комунікації. У наукових працях вітчизняних та зарубіжних вчених досліджено різні аспекти проблеми навчання міжкультурного спілкування, сформульовано концепції формування особистості у діалозі культур, рідної та іноземної, у процесі вивчення іноземної мови (Ю. І. Пассов, С. В. Мілосердова, П. В. Сисоєв, І. І. Халєєва, Н. Brown, М. Вуган та ін.). Низка дослідників займалася питанням іноземної міжкультурної комунікації в теорії та практиці навчання іноземних мов (Є. М. Верещагин, Н. Д. Гальскова, Л. К. Гейхман, Н. І. Гез, С. Г. Тер-Мінасова, В. П. Фурманова, Н. Göhring, В. Heller, Н.-J. Lüsebrink, В. D. Müller, Р. Wilden та ін.). Вивчалась проблема моделювання діалогу культур у навчальних умовах (Н. Ф. Бориско, Н. Б. Ішханян, В. В. Сафонова, М. О. Фаснова, G. Neuner, W. M. Rivers, A. Thomas та ін.). Попри різні підходи до навчання мови та іноземної культури, науковці підкреслюють провідну роль культури у вивченні іноземної мови і погоджуються, що проникнення в іноземну культуру, в систему світогляду і світовідчуження носіїв іншої мови і культури є перспективою успішної участі особистості у діалозі культур. Однак проблема іноземної підготовки студентів непрофільних спеціальностей до професійно орієнтованої міжкультурної комунікації у межах дисципліни з іноземної мови професійного спрямування з врахуванням нових стандартів та вимог освітніх програм залишається невирішеною.

Слід зазначити, що процес міжкультурної комунікації відзначається надзвичайною складністю, обумовленою взаємозв'язком різних психічних і психолінгвістичних властивостей і явищ, всебічним впливом численних факторів об'єктивного і суб'єктивного характеру на перебіг процесу комунікації. Усвідомлення закономірностей протікання процесу комунікативної міжкультурної взаємодії, врахування впливу різних чинників на його перебіг, є запорукою успішного педагогічного керівництва процесом підготовки до іноземної міжкультурної комунікації.

Новизна дослідження полягає у визначенні соціально-психологічних передумов іноземної підготовки студентів непрофільних спеціальностей до професійно орієнтованої міжкультурної комунікації з урахуванням особливостей перебігу процесу комунікативної міжкультурної взаємодії, в аналізі психологічних чинників, які впливають на ефективність іноземної міжкультурної комунікації.

Загальнонаукове значення роботи полягає в дослідженні та узагальненні теоретичних положень щодо специфіки процесу іноземної міжкультурної комунікації та особливостей формування нової культурної свідомості, або вторинної мовної особистості.

Викладення основного матеріалу. Проблема міжкультурної комунікації в сучасній науці розглядається у межах культурологічної спрямованості на основі аналізу взаємозалежності та взаємовпливу тріади «мова – свідомість – культура». Теоретичним підґрунтям для розробки психолінгвістичних основ міжкультурного спілкування у багатьох дослідженнях є ідеї А.С. Лурії, О.М. Леонтьєва щодо мови, мовлення, мислення та мовленнєвої діяльності; культурно-історична теорія розвитку психіки Л.С. Виготського; психосоціологічна теорія Г.Н. Mead, відповідно до якої формування людської свідомості здійснюється в процесі взаємодії і спілкування особистості з іншими членами суспільства.

У психолінгвістиці відоме твердження про єдність та взаємообумовленість мовлення і свідомості. Досліджуючи мовну свідомість, науковці визначають її національно-культурну специфіку, що складається з трьох аспектів: лінгвістичного, когнітивного і культурного. А. Вежбицька вважає, що мовна свідомість має багато різних рівнів і містить у собі глибоко приховані факти, які можна розкрити за допомогою мовних та мовленнєвих одиниць з національно-культурною специфікою [2]. Ступінь повноти розуміння яких залежить від розмірів культурологічної дистанції між комунікантами, яку зумовлюють спільні знання про соціальний, культурний і психологічний контексти та особливості менталітету комунікантів. З чого випливає, що важливим аспектом у процесі міжкультурного спілкування є проблема розуміння реципієнтом однієї культури національно-специфічних особливостей культури іншої мовної спільноти.

Вагомим чинником, який впливає на результат міжкультурного спілкування, є розуміння комунікантами контексту спілкування. Узагальнення теоретичних положень щодо специфіки спілкування конкретно національною мовою, яка полягає у: 1) специфіці утворення мовленнєвого ланцюга, яка здійснюється за граматичними правилами даної мови, і у 2) специфіці образів свідомості, яке відображає предмети конкретної національної культури [5, с. 173], дозволило зробити висновок, що для досягнення взаєморозуміння необхідно, щоб комуніканти володіли: 1) спільністю знань про мову, якою спілкуються, й спільністю навичок мовленнєвого спілкування, а також 2) спільністю знань про світ у формі образів свідо-

мости [8]. Перше співвідноситься зі спільністю лінгвокраїнознавчих, соціо- та лінгвопрагматичних знань, друге – зі спільністю культурно-прагматичних фонових знань.

Через те, що головним результатом міжкультурної комунікативної взаємодії виступає адекватно або неадекватно сприйнята інформація, то взаєморозуміння у міжкультурному спілкуванні є першорядною умовою успішності цього процесу. Взаєморозуміння комунікантів забезпечує спільна картина світу. Деякі психолінгвісти розглядають поняття «мовна свідомість» та «картина світу» (образ світу, модель світу) як близькі або синонімічні. Спільна картина світу за своєю суттю, як зазначає В. В. Красних, є «..відображенням світу у свідомості людини» [5, с. 64]. Картина світу є ідеальним, концептуальним явищем, яке має подвійну природу: як елемент свідомості, життєдіяльності та у вигляді мовних знаків, текстів – наслідків свідомості, життєдіяльності [5, с. 65]. Дослідники вказують на те, що адекватність взаєморозуміння між носіями різних лінгвоетнокультур в умовах міжкультурного спілкування залежить від ступеня збігу образів їхньої свідомості. Тому, на думку І. І. Халєєвої, підготовка активного учасника міжкультурного спілкування передбачає завдання навчити носія образу світу однієї соціокультурної спільноти розуміти носія іншого мовного образу світу [7, с. 65]. Разом з тим авторка стверджує, що досягти абсолютної конгруентності двох різномовних «картин світу» в навчальних умовах неможливо. Необхідно навчити студентів усвідомлювати «картини світу» іншої соціальної спільноти, розвинути у них риси і здібності вторинної мовної особистості [7, с. 56].

Однак особливість процесу іншомовної міжкультурної комунікації полягає в тому, що комуніканти мають різні картини світу й виникнення спільного смислового поля є винятком, а не нормою, або, за Н.Р. Grice, «парадоксом комунікації» [9]. З чого випливає логічний висновок, що діалог культур є обміном культурними предметами, діяльністю (точніше, обміном способами здійснення діяльності), обміном образами свідомості, які асоціюються з конкретними словами та які описані у текстах, для того, щоб зрозуміти образ свідомості носіїв іншої культури в процесі рефлексії [8].

У процесі міжкультурного спілкування комуніканти спираються на свій тезаурус – лінгво-когнітивний рівень «вторинної мовної особистості» – володіння національною картиною світу, володіння системою знань про країну, культуру, життя, побут, про норми вербальної та невербальної поведінки в цій країні. Когнітивний (або тезаурусний) рівень мовної особистості, як вважає І. І. Халєєва, передбачає формування *вторинної когнітивної свідомості* [7, с. 69]. На її думку, навчання міжкультурного спілкування полягає у побудові в когнітивній системі реципієнта вторинних конструкцій – знань, які співвідносилися б зі знаннями про світ мовця (представника іншої соціокультурної спільноти) [7, с. 162]. Ці знання створюють фрагменти мовної картини світу, тобто «мовної свідомості, яка пов'язана з асоціативно-вербальною мережею мови», та «фрагменти концептуальної картини» [2, с. 112]. Опанувати певну суму знань про картину світу іншої мовної спільноти означає вийти на когнітивний (тезаурусний) рівень мовної особистості [4, с. 58], через це здійснюється розвиток свідомості студента. Оскільки опанування мовою і культурою викликає зміни характеру пізнавальної діяльності внаслідок того, що мовний розвиток особистості впливає на когнітивний розвиток, на формування мовної свідомості. Це означає, що розуміння особливостей національно-культурної картини світу народу, мова якого вивчається, передбачає зміну свідомості студента, співіснування в ньому двох різних сторін бачення явищ світу, які представлені двома різними мовами і культурами. У такому контексті психолінгвістична природа іншомовної міжкультурної комунікації полягає у взаємодії мовних свідомостей комунікантів (особистостей).

Очевидно, що міжкультурне спілкування може бути успішним або неуспішним. В. В. Красних зазначає, що для неуспішної комунікації є характерним «комунікативний збій» (недостатньо адекватна комунікація, недостатньо повне взаєморозуміння учасників комунікації) або «комунікативний провал» (неадекватна комунікація, повне непорозуміння комунікантів) [5, с. 173]. Як засвідчує практика, налагодження ділових контактів з потенційними партнерами, носіями іншої мови і культури, не завжди є успішним. Нерідко розрив ділових стосунків фахівці пояснюють особистими недоліками партнера, а не помилками у комунікативній поведінці [11]. Однак відомо, що перешкодою для здійснення успішної міжкультурної комунікації є непорозуміння не в лінгвістичному плані, а неправильна поведінка комунікантів на вербальному та невербальному рівнях, порушення етикету, прагматичних норм тієї чи іншої спільноти. Неадекватність розуміння сприйнятої інформації або поведінки, відмінності в осмисленні одного і того ж повідомлення різними людьми зумовлюються нетотожністю їх тезаурусів (немовними знаннями про країну, її культуру, життя та побут, про норми вербальної та невербальної поведінки) та неоднорідністю їх досвіду [6, с. 124].

Успішна міжкультурна комунікація ґрунтується на прагненні комунікантів, які є представниками різних культур, до взаєморозуміння, ефективному обміну інформацією та досягненні бажаного результату. Вагому роль у спілкуванні відіграє зворотний зв'язок, який виступає важливим компонентом спілкування, тому що він контролює взаєморозуміння комунікантів. Він може бути позитивним або негативним і виражений як вербальним шляхом (дискусія, додаткові запитання), так і невербальним (мовчання внаслідок відсутності зацікавленості, неухважного слухання). Зворотний зв'язок об'єднує кілька функцій: функцію, яка інформує про результати взаємодії, і функцію саморегуляції, корекції мовленнєвої та немовленнєвої поведінки комунікантів. Такі функції, наприклад, виконують вербальні та невербальні сигнали (міміка, жести). Хоча ці функції і не охоплюють весь діапазон спілкування, але їм властива соціокультурна зумовленість, і тому студентів необхідно ознайомити з ними в процесі професійної іншомовної підготовки.

Проте у сучасній науковій літературі ведуться дискусії щодо концепції формування вторинної мовної особистості, запропонованої І. І. Халєєвою. Існує думка, що розподіл особистості на вторинну або третинну суперечить психологічним особливостям розвитку людини, і тому необхідно формувати засобами рідної і іноземної мов єдину полікультурну особистість [10]. А деякі емпіричні дослідження показують, що навіть довгострокове занурення в автентичне соціокультурне середовище не гарантує повної акультурації особистості [1].

Полярізація думок психологів та лінгвістів щодо концепта вторинної мовної особистості свідчить про складність цього питання. Ми погоджуємося з думкою науковців про те, що в умовах відсутності іншомовного оточення автентичне спілкування забезпечується відповідними іншомовними текстами, що обмежує можливість реального спілкування і взаємодії з носіями мови, що вивчається [3, с. 26]. Студенти засвоюють іншомовну культуру опосередковано, при читанні автентичних текстів з соціокультурним потенціалом. Однак, виходячи з розглянутих нами рівнів мовної особистості, вважаємо, що

формування вторинної мовної особистості лінгвокогнітивного (тезаурусного) рівня в аспекті проблеми нашого дослідження є доцільним для професійно орієнтованої міжкультурної комунікації. Це обумовлено об'єктивними чинниками.

По-перше, суб'єктом процесу пізнання іншомовної культури у нашому дослідженні є студент як первинна мовна особистість, вже сформована в процесі соціалізації під впливом національної (україномовної) культури, та як вторинна мовна особистість, формування якої продовжується в процесі вивчення іноземної мови професійного спрямування у закладі вищої освіти. По-друге, основою для формування вторинної мовної особистості студента є той факт, що упродовж вивчення іноземної мови здійснюється співставлення не тільки різних мовних явищ, але й різних концептуальних систем світобачення, культур. Це означає, що процес оволодіння іноземною мовою проходить через всі рівні свідомості мовної особистості і наповнюється на кожному рівні певним змістом. Шляхом цілеспрямованого впливу на тезаурус студентів здійснюється розвиток їхніх мовленнєвих здібностей та активізація мисленнєвих процесів, особистість розвивається, набуває досвіду орієнтування у складних культурних відносинах чужої країни.

Володіння знаннями про культуру ділового життя інших країн, побут, про норми вербальної та невербальної поведінки у цих країнах та здатність усвідомити інший образ життя, інші цінності, подолати стереотипи та упередження створюють підґрунтя для формування вторинної мовної особистості у процесі іншомовної підготовки.

Таким чином, соціально-психологічними передумовами іншомовної підготовки здобувачів освіти до професійно орієнтованої міжкультурної комунікації вважаємо [8]:

1) здатність особистості виконувати різні види мовленнєво-мисленнєвої діяльності в умовах соціальної взаємодії з представниками інших лінгвоетносоціумів та їх культурою;

2) потенційну можливість зміни свідомості студента, співіснування в ньому двох різних сторін бачення предметів та явищ світу, які представлені двома різними мовами і культурами, що забезпечує здатність усвідомлювати картини світу іншої соціальної спільноти, а відтак, і розвиток вторинної мовної особистості;

3) психологічну готовність студента до діалогу культур, що забезпечується шляхом формування його особистісних якостей, які впливають на успішність професійно орієнтованої міжкультурної комунікації.

Викладене вище дозволяє зробити висновок, що стратегічною метою іншомовної підготовки здобувачів освіти до професійно орієнтованої міжкультурної комунікації є формування нової культурної свідомості, або вторинної мовної особистості, тобто здатності в контактах з чужою культурою усвідомити інший образ життя та культуру поведінки, цінності, подолати стереотипи та упередження. На такому рівні, на наш погляд, на рівні глибинного спілкування, має ґрунтуватися навчання іншомовної міжкультурної комунікації. Неодмінною умовою розвитку особистості студента, спроможної здійснювати міжкультурне спілкування, є створення психологічної готовності до діалогу культур шляхом формування особистісних якостей, які впливають на успішність міжкультурної комунікації. Модель вторинної мовної особистості, на нашу думку, дає змогу розкрити природу і умови реалізації особистісно розвивальних можливостей процесу іншомовної підготовки, а також дослідити механізми оволодіння іноземною мовою в навчальних умовах.

Література:

1. Бердичевский А. Л. Межкультурное обучение как модель современного урока иностранного языка в Европе. *Коммуникативная методика*. 2003. № 1 (7). С. 48–49.
2. Вежибицкая А. Сопоставление культур через посредство лексики и прагматики: сб. статей. Москва : Языки славянской культуры, 2001. 272 с.
3. Ветохов А. М. Психолого-педагогическая характеристика современных методов обучения иностранному языку в школе. *Иноземні мови*. 2006. № 1. С. 25–28.
4. Гальскова Н.Д., Гез Н.И. Теория обучения иностранным языкам : Лингводидактика и методика : учеб. пособие для студ. лингв. ун-тов и фак. ин. яз. высш. пед. учеб. заведений. Москва : Изд. Центр «Академия», 2004. 336 с.
5. Красных В. В. Основы психолингвистики и теории коммуникации: Лекционный курс. Москва. : Гнозис, 2001. 270 с.
6. Николаєва С. Ю. Методика викладання іноземних мов у середніх навчальних закладах : підручник. Вид. 2-е, випр. і перероб. [Кол. авторів під керівн. С.Ю. Ніколаєвої.]. Київ : Ленвіт, 2002. 328 с.
7. Халеева И. И. Основы теории обучения понимания иноязычной речи. Москва : Высш. шк., 1989. 238 с.
8. Юдіна О. В. Методика навчання майбутніх менеджерів міжкультурного спілкування німецькою мовою : дис. ... канд. пед. наук : Запоріжжя: ЗНУ, 2012. 410 с.
9. Grice H. P. *Studies in the Way of Words*. Cambridge, 1989. 145 p.
10. Donce P. *Grundzüge einer allgemeinen Theorie der interkulturellen Kommunikation*. Aachen : Skaker Verlag, 2002. 324 S.
11. Glahn R. *Kommunikation im globalen Geschäftsleben*. Frankfurt/Main : Verlag Lang, 2005. 179 S.